

WWF Ελλάς

Λεμπέση 21
117 43 Αθήνα

Τηλ: 210 3314893

Φαξ: 210 3247578

www.wwf.gr

ΕΚΤΑΚΤΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

Προς τα μέλη της Βουλής των Ελλήνων

5 Απριλίου 2021

Θέμα: Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας

Αξιότιμα μέλη της Βουλής των Ελλήνων,

Στο πλαίσιο της ενημέρωσής σας από την Κυβέρνηση σχετικά με το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας που πρόκειται να υποβληθεί στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή για αξιολόγηση και έγκριση, επιθυμούμε να θέσουμε υπόψη σας μια σειρά από σημαντικά ζητήματα που κατά τη γνώμη μας πρέπει να απασχολήσουν το εθνικό κοινοβούλιο.

Για την Ελλάδα, αλλά και για κάθε κράτος μέλος της ΕΕ με περιορισμένο δημοσιονομικό χώρο, η απόφαση δημιουργίας ενός αμοιβαίου ευρωπαϊκού μηχανισμού ανάκαμψης είναι ιστορικά αξιοσημείωτη και πρέπει να αποτελέσει μοχλό για τον μετασχηματισμό του υπάρχοντος αναπτυξιακού μοντέλου που δεν ήταν ποτέ οικονομικά και περιβαλλοντικά βιώσιμο. Μέσω του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (RRF), η Ελλάδα προβλέπεται να έχει πρόσβαση σε 18,1 δισεκ. ευρώ μεταβιβάσεων (σε αναλογία περίπου το 10% του ονομαστικού ΑΕΠ του 2019) και 12,7 δισεκ. ευρώ σε δάνεια (με ευνοϊκούς όρους), ώστε να χρηματοδοτηθούν επενδύσεις δημοσιονομικής τόνωσης της οικονομίας και μεταρρυθμίσεις που να ευνοούν μια ταχεία οικονομική ανάκαμψη.

Με τα χρήματα να βρίσκονται πλέον «πάνω στο τραπέζι», η δημόσια συζήτηση είναι απαραίτητο να στραφεί στο πώς οι διαθέσιμοι πόροι θα δαπανηθούν σε παρεμβάσεις που έχουν πραγματικά θετικό πρόσημο για την κοινωνία, το περιβάλλον και βεβαίως την εθνική οικονομία.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ

Το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την επιτυχή έξοδο από την κρίση που προκαλεί η πανδημία και αναμφίβολα θα επηρεάσει την αναπτυξιακή πορεία της Ελλάδας για τουλάχιστον μια δεκαετία.

Η διαφάνεια, η δημόσια λογοδοσία, αλλά κυρίως η ευρεία διαβούλευση και κοινωνική συμμετοχή στη διαμόρφωση κάθε αναπτυξιακής πολιτικής είναι συνταγή επιτυχίας και βιώσιμης διεξόδου από τις οικονομικές κρίσεις.

Σε αυτή την εποχή ραγδαίων εξελίξεων και συνεχών κρίσεων, μεγάλη πρόκληση είναι η επίτευξη βιωσιμότητας, με κοινωνίες ισχυρότερες και πιο ανθεκτικές. Η ουσιαστική κοινωνική συμμετοχή στη διάπλαση των πολιτικών εξόδου από την κρίση, οι οποίες θα καθορίσουν την πορεία της χώρας για τις επόμενες δεκαετίες, πρέπει να θεωρείται θεμελιώδες πρόταγμα. Θεωρούμε συνεπώς πως η δημοσιοποίηση του πλήρους σχεδίου προτάσεων που έχει τεθεί σε διαπραγμάτευση με τις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αποτελεί υπερισχύον δημόσιο συμφέρον για την πορεία της χώρας προς μια ουσιαστικά βιώσιμη οικονομική και κοινωνική ανάκαμψη.

Σύμφωνα με το άρθρο 18.4 (ιζ) του κανονισμού για τον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (RRF), τα εθνικά σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας πρέπει, μεταξύ άλλων, να υποβληθούν σε

ουσιαστική διαβούλευση με τις τοπικές και περιφερειακές αρχές, τους κοινωνικούς εταίρους, τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, τις οργανώσεις νεολαίας και άλλους σχετικούς φορείς.

Θεωρούμε υποχρέωση κάθε κράτους μέλους της ΕΕ, επομένως και της Ελλάδας, να εφαρμόζει κανόνες διαφάνειας και τόνωσης της κοινωνικής συμμετοχής στη διαμόρφωση σημαντικών δημόσιων πολιτικών. Άλλωστε αποτελεί κοινό τόπο ότι “[τ]ο νομικό πλαίσιο της ΕΕ και των κρατών μελών για τη διαφάνεια και τη συμμετοχή του κοινού πρέπει να συνάδει με τη Σύμβαση του Aarhus για την πρόσβαση στις πληροφορίες και τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων. Σύμφωνα με το άρθρο 6 και το άρθρο 7 της σύμβασης του Aarhus, σχέδια όπως τα εθνικά σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας πρέπει να υπόκεινται σε έγκαιρη και αποτελεσματική δημόσια συμμετοχή εντός λογικών χρονικών πλαισίων, επιτρέποντας στο κοινό να προετοιμαστεί και να συμμετάσχει αποτελεσματικά κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων”.¹

Σε αντίθεση προς τα παραπάνω, η διαδικασία σχεδιασμού του ελληνικού σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας δεν έχει επιδείξει τον δέοντα σεβασμό στο κοινοτικό κεκτημένο σχετικά με τη διαφάνεια και τη διενέργεια ουσιαστικών διαβουλεύσεων. Στην πραγματικότητα η ετοιμασία, η διαπραγμάτευση με την Κομισιόν και η εκπόνηση του σχεδίου έχει χαρακτηριστεί από σοβαρότατη αδιαφάνεια, ενώ σε μεγάλο βαθμό σκόρπιες πληροφορίες για το περιεχόμενο των τεχνικών δελτίων που βρίσκονται στο τραπέζι γίνονται γνωστές μόνο μέσα από διαρροές στα μέσα ενημέρωσης.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Οικονομικών, μέχρι το τέλος του 2020 είχαν πραγματοποιηθεί 45 συναντήσεις με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στις 11 από τις οποίες συμμετείχαν μέλη της κυβερνητικής επιτροπής ετοιμασίας του σχεδίου ανάκαμψης.² Έγιναν επίσης 34 συναντήσεις για την εξειδίκευση τεχνικών δελτίων έργων. Γνωρίζουμε επίσης ότι τηλεδιασκέψεις έχουν πραγματοποιηθεί και από τα επιμέρους υπουργεία, για τη συζήτηση συγκεκριμένων έργων που διατυπώνονται σε τεχνικά δελτία. Αυτό όμως το υλικό δεν παρουσιάστηκε ούτε στη διαβούλευση επί του γενικόλογου κειμένου στρατηγικών κατευθύνσεων που πραγματοποιήθηκε τον Νοέμβριο 2020, αλλά ούτε καν στο σχέδιο που παρουσιάζεται στη Βουλή πριν υποβληθεί προς τις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για επεξεργασία και έγκριση από το Συμβούλιο. Αυτές οι συναντήσεις έγιναν παράλληλα με μια διαβούλευση από την οποία απουσίαζε κάθε εικόνα για όσα συγκεκριμένα βρίσκονταν την ίδια στιγμή στο τραπέζι των συζητήσεων με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, γεγονός που καταδεικνύει τον προσχηματικό χαρακτήρα της διαβούλευσης και τον κίνδυνο, τόσο η κοινωνία ευρύτερα, όσο βεβαίως και τα μέλη της Βουλής να βρεθούν προ τετελεσμένων επί των οποίων ελάχιστο περιθώριο λόγου και ουσιαστικής συμβολής θα έχουν.

Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΟΥ WWF ΕΛΛΑΣ

Με διάθεση συμβολής στον δημόσιο διάλογο για τη σωστή αξιοποίηση των πόρων του ευρωπαϊκού Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, αλλά κυρίως για την επίτευξη μιας περιβαλλοντικά βιώσιμης και κοινωνικά δίκαιης ανάκαμψης, το WWF Ελλάς δημοσίευσε λεπτομερείς προτάσεις προγραμμάτων τον Οκτώβριο του 2020. Η έκθεση του WWF Ελλάς με τίτλο *Blueprint for a green recovery in Greece*:³

- Εντοπίζει κομβικές επενδυτικές ανάγκες για τη μετάβαση σε ένα περιβαλλοντικά βιώσιμο οικονομικό μοντέλο στα πεδία της επίτευξης κλιματικής ουδετερότητας, των στόχων κυκλικής οικονομίας, και προστασίας και αποκατάστασης οικοσυστημάτων και βιοποικιλότητας,
- Κοστολογεί και ποσοτικοποιεί 10+7 εμβληματικά επενδυτικά προγράμματα που αποσκοπούν στην επιτάχυνση της περιβαλλοντικής μετάβασης,
- Θέτει πέντε βασικά κριτήρια που είναι σημαντικό να αποτελέσουν βάση για την ορθή επιλογή επενδύσεων και μεταρρυθμίσεων:

¹ International Institute for law and the Environment. (2021). Environmental rule of Law and National Recovery and Resilience Plans: Transparency and Public Participation. http://www.iidma.org/attachments/Publicaciones/Environmental_Rule_of_law_final.pdf

² Ανακοίνωση Υπουργείου Οικονομικών, 23 Δεκεμβρίου 2020.

³ Vardakoulis, O (2020). Blueprint for a green recovery in Greece. WWF Greece report. https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf_greece_green_recovery_report_eng.pdf

1. Η επιλογή παρεμβάσεων που συμβάλλουν ουσιαστικά σε μετασχηματιστικούς στόχους προς την περιβαλλοντική βιωσιμότητα
2. Η επιλογή παρεμβάσεων που μεγιστοποιούν τόσο τον περιβαλλοντικό αντίκτυπο όσο και τη δημιουργία νέων πράσινων θέσεων εργασίας
3. Η επιλογή παρεμβάσεων που συμβάλλουν ουσιαστικά στο ευρύτερο κοινωνικό ευ ζην, όπως είναι η δημόσια υγεία
4. Η απόλυτη τήρηση της αρχής της μη πρόκλησης σημαντικής περιβαλλοντικής ζημιάς σε ότι αφορά το σύνολο των μέτρων για την ανάκαμψη
5. Ο σχεδιασμός παρεμβάσεων με τρόπο που να μετριάξει τις ανισότητες που έχει δημιουργήσει η κρίση με σκοπό μια δίκαιη ανάκαμψη χωρίς αποκλεισμούς.

Η πυξίδα για την αξιολόγηση των επενδύσεων και μεταρρυθμίσεων που προτείνει η κυβέρνηση στο πλαίσιο του εθνικού σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας είναι επομένως αφενός οι επενδυτικές ανάγκες που εντοπίζουμε στην έκθεσή μας, καθώς και το κατά πόσο οι προτεινόμενες επενδύσεις απαντούν σε αυτές, αφετέρου τα πέντε κομβικά κριτήρια που θέτουμε.

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ ΣΧΟΛΙΑ

Άξονας 1 – Πράσινη μετάβαση

Μερίδιο δαπανών που προορίζονται για τον πράσινο μετασχηματισμό

Με βάση τον κανονισμό του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (ΜΑΑ), τουλάχιστον το 37% του συνόλου των δαπανών (και όχι του σκέλους των μεταβιβάσεων μόνο), ήτοι 11,43 δισεκ. ευρώ, πρέπει να κατευθυνθούν προς επενδύσεις που συμβάλλουν στην πράσινη μετάβαση.

Ωστόσο, όπως συνέβη και με το κείμενο των «Στρατηγικών κατευθύνσεων», το ελληνικό σχέδιο ανάκαμψης και ανθεκτικότητας δεν καταφέρνει να δώσει την ουσιώδη πληροφορία σχετικά με το πώς θα δαπανηθούν τα δάνεια που θα λάβει η Ελλάδα μέσω του ΜΑΑ, θεωρώντας λανθασμένα πως το ελάχιστο ποσοστό 37% δαπανών για την πράσινη μετάβαση αφορά μόνο το σκέλος των μεταβιβάσεων.

Τελικά, καταλήγει σε μια κατανομή δαπανών με βάση την οποία μόνο 6,26 δισεκ. ευρώ από το σύνολο των 30,9 δισεκ. ευρώ που διεκδικεί η κυβέρνηση (δηλαδή 19,5% επί του συνόλου έναντι στόχου 37%) φαίνεται να προορίζεται για την πράσινη μετάβαση. Κάτι τέτοιο θα ήταν κατά τη γνώμη μας πρόδηλα αντίθετο με τους στόχους του ΜΑΑ.

Ζητάμε από την κυβέρνηση να δημοσιοποιήσει τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζει να δαπανήσει τα δάνεια του ΜΑΑ, καθώς και το ποσοστό αυτών που θα προορίζονται για δαπάνες και επενδύσεις που συμβάλλουν στον πράσινο μετασχηματισμό.

Σύνδεση με κομβικές εθνικές και ευρωπαϊκές στρατηγικές

Παρότι κρίνεται θετικά η σύνδεση του σχεδίου με εθνικές και ευρωπαϊκές στρατηγικές (βλ. ενότητα 6.3), απουσιάζει εντούτοις η αναφορά σε σειρά κομβικών (για την πράσινη ανάκαμψη) στρατηγικών, όπως είναι μεταξύ άλλων η Εθνική Στρατηγική για τα Δάση και η Εθνική Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα. Το ίδιο ισχύει και με την απουσία αναφοράς σε κομβικούς ευρωπαϊκούς στόχους που αφορούν την οδηγία πλαίσιο για το νερό 2000/60/ΕΚ, τη νέα ευρωπαϊκή στρατηγική για τη βιοποικιλότητα με ορίζοντα το 2030, και τη στρατηγική “Από το αγρόκτημα στο πιάτο” (Farm to Fork).

Η απουσία αναφοράς δεν είναι μόνο συμβολική, αλλά συνδέεται άμεσα με την ουσία των επενδύσεων και μεταρρυθμίσεων που αφορούν τα οικοσυστήματα και τη βιοποικιλότητα καθώς, όπως αναλύουμε πιο λεπτομερώς παρακάτω, η επιλογή επενδύσεων και μεταρρυθμίσεων φαίνεται αποσπασματική, ενώ συγχρόνως απουσιάζει μια ουσιαστική ιεράρχηση προτεραιοτήτων και επενδυτικών αναγκών για την επίτευξη των στόχων των εν λόγω εθνικών και ευρωπαϊκών στρατηγικών.

Ενδεικτική είναι επίσης η απουσία αναφοράς στο γεγονός ότι το ΕΣΕΚ πρέπει να προσαρμοστεί στους νέους ευρωπαϊκούς κλιματικούς στόχους, κάτι το οποίο συνεπάγεται αναθεώρηση των εθνικών στόχων και εν τέλει των επενδυτικών αναγκών που προκύπτουν για την επιτάχυνση της πορείας της ελληνικής οικονομίας προς την κλιματική ουδετερότητα.

Άξονας 1.1 - Μετάβαση σε νέο ενεργειακό μοντέλο φιλικό στο περιβάλλον

Οι επενδύσεις που αποσκοπούν στην επιτάχυνση της απανθρακοποίησης του ενεργειακού συστήματος είναι προφανώς καλοδεχούμενες επί της αρχής. Ωστόσο δεν είναι σαφές αν οι προτεινόμενες επενδύσεις και μεταρρυθμίσεις είναι επαρκείς για την αντιμετώπιση των εγγενών αδυναμιών του ΕΣΕΚ (οι οποίες αναλύονται τόσο στα σχόλια του WWF για το ΕΣΕΚ όσο και στην έκθεση του WWF για την πράσινη ανάκαμψη), ιδίως μάλιστα όταν γνωρίζουμε πως το ΕΣΕΚ σύντομα θα χρειαστεί να αναθεωρηθεί ώστε να υπηρετήσει τους πιο φιλόδοξους κλιματικούς στόχους που η Ευρωπαϊκή Ένωση αναμένεται να υιοθετήσει εντός του 2021.

Καταρχήν κρίνεται θετικά το ότι **φαίνεται να μην περιλαμβάνονται επενδύσεις σε περαιτέρω υποδομές παραγωγής και διανομής ορυκτού αερίου**, τις οποίες κακώς είχε συμπεριλάβει η κυβέρνηση στο αρχικό προσχέδιο. Όπως έχουμε ήδη αναλύσει, τέτοιες επενδύσεις δεν έχουν απολύτως κανένα νόημα ούτε από κλιματική σκοπιά, αλλά ούτε και από τη σκοπιά της οικονομικής ανάκαμψης και ανθεκτικότητας:

- Πρώτον, είναι δεδομένο πως μια τέτοια επιλογή θα κλείδωνε το ενεργειακό μοντέλο της χώρας σε εξάρτηση από ένα καύσιμο υψηλού αποτυπώματος άνθρακα για δεκαετίες, με κλιματικό και οικονομικό κόστος – καθώς τέτοιες υποδομές ενδέχεται να καταστούν αδρανείς και ζημιογόνοι (stranded assets) σε λίγα μόλις χρόνια, όπως ακριβώς συμβαίνει με τον λιγνίτη σήμερα. Σίγουρα κάτι τέτοιο δεν θα συνεισέφερε στη μεσοπρόθεσμη ανθεκτικότητα της ελληνικής οικονομίας και του ενεργειακού συστήματος. Η αξιοποίηση του ταμείου ανάκαμψης για καινοτόμες επιλογές καθαρής ενέργειας και αποθήκευσης έχει πολύ μεγαλύτερο νόημα από τη σκοπιά ενός πραγματικού μετασχηματισμού του ενεργειακού συστήματος, γεγονός που αναλύεται και σε έκθεση του Bloomberg New Energy Finance για το ενεργειακό σύστημα της Ελλάδος.⁴
- Δεύτερον, το αποτύπωμα σε θέσεις εργασίας και εθνικής προστιθέμενης αξίας του ορυκτού αερίου είναι κατά πολύ χαμηλότερο των αντίστοιχων πηγών καθαρής ενέργειας, πέραν του αρνητικού του αντίκτυπου στο εμπορικό ισοζύγιο, αντίθετα με τις πηγές καθαρής ενέργειας. Αυτό φυσικά δεν ισχύει μόνο στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς. Συνεπώς, δεν έχουν κανένα νόημα ούτε από τη σκοπιά της δημοσιονομικής τόνωσης, ως απάντηση στην κρίση.
- Τρίτον, είναι προφανές πως τέτοιες συγκεντρωμένες μορφές ηλεκτροπαραγωγής συμβάλλουν ελάχιστα στη διάχυση του οφέλους των επενδύσεων τόσο γεωγραφικά όσο και κοινωνικά, ιδιαίτερα όταν τις συγκρίνουμε με αποκεντρωμένες μορφές καθαρής ενέργειας.

Το σχέδιο ανάκαμψης οφείλει να αποτελέσει έναυσμα για μια νέα προσέγγιση στην ενεργειακή μετάβαση με μείωση των επενδύσεων σε ορυκτό αέριο κατά την επόμενη δεκαετία, αύξηση των επενδύσεων σε εναλλακτικές μορφές αποθήκευσης ενέργειας και υψηλότερο στόχο εξοικονόμησης.

Δεύτερον, μια από τις σημαντικές αδυναμίες του υφιστάμενου ΕΣΕΚ είναι η πρόβλεψη για πολύ περιορισμένη **διδείσδυση της αυτοπαραγωγής και ενεργειακών κοινοτήτων** (500MW εγκατεστημένης ισχύος μέχρι το 2030). Αυτός ο στόχος είναι ανεπαρκής ειδικά όταν συγκρίνεται με συμμετοχή των πολιτών στην ενεργειακή μετάβαση σε χώρες όπως η Δανία και η Γερμανία. Είναι επιπλέον ανεπαρκής, λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη τεράστιου μετασχηματισμού με ορίζοντα την κλιματική ουδετερότητα, ο οποίος μετασχηματισμός δύναται να είναι επιτυχημένος μόνο όταν είναι συμμετοχικός και κοινωνικά συμπεριληπτικός.

Παρότι το σχέδιο ανάκαμψης φαίνεται να προορίζει πόρους για στήριξη της αυτοπαραγωγής (μέσω του «εξοικονομώ/αυτονομώ» στον άξονα 1.2), το ίδιο δεν ισχύει για τις ενεργειακές κοινότητες που αγνοούνται πλήρως. Για το WWF Ελλάς, αυτή είναι μια λανθασμένη επιλογή, τόσο με ενεργειακούς, όσο και με κοινωνικοοικονομικούς όρους. Όπως εξηγήσαμε στην πρότασή μας για μια πράσινη ανάκαμψη, εάν ο σκοπός του σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας είναι πράγματι η διάχυση των ωφελειών στο σύνολο του γεωγραφικού χώρου και για το σύνολο των κοινωνικών στρωμάτων, τότε

⁴ Bloomberg New Energy Finance. (2020, 21 September). Economics Alone Could Drive Greece to a Future powered by Renewables. <https://about.bnef.com/blog/economics-alone-could-drive-greece-to-a-future-powered-by-renewables/>

μια στρατηγική που βασίζεται σε επενδύσεις για την ανάπτυξη ενεργειακών κοινοτήτων σε όλους τους δήμους της χώρας αποτελεί τη βέλτιστη επιλογή. Ένα τέτοιο επενδυτικό πρόγραμμα θα μπορούσε επίσης να συνδεθεί με την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας, που αναφέρεται ως μεταρρύθμιση στον άξονα 1.2. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι σε χώρες όπως η Γερμανία, τα δημόσια επενδυτικά εργαλεία (φερ' ειπείν μέσω της δημόσιας αναπτυξιακής τράπεζας KfW) εστιάζουν κυρίως στη χρηματοδότηση αποκεντρωμένης παραγωγής ΑΠΕ μικρής κλίμακας, με ενεργή συμμετοχή πολιτών και συνεταιρισμών.

Ως εκ τούτου, το WWF Ελλάς προτείνει ένα επενδυτικό πρόγραμμα μέσω του οποίου θα κληθούν όλοι οι δήμοι της χώρας να εγκαθιδρύσουν ενεργειακές κοινότητες μέχρι το 2024, καθώς και θέσπιση ελάχιστης εγκατεστημένης ισχύος, μέχρι το 2024. Εκτιμάται ότι το πρόγραμμα αυτό θα τονώσει την εθνική και τις τοπικές οικονομίες κατά συνολικά 7.739 νέες θέσεις εργασίας.

Απλοποίηση αδειοδοτικής διαδικασίας ΑΠΕ: Όπως έχουμε επανειλημμένα τονίσει, οι μονάδες παραγωγής καθαρής ενέργειας είναι κατά βάση περιβαλλοντικού σκοπού υποδομές, συνεπώς η οικολογικά υποδειγματική ανάπτυξή τους πρέπει να αποτελέσει σημαία στη μάχη με τον χρόνο για μετριασμό της κλιματικής αλλαγής μέσα από την απανθρακοποίηση της ηλεκτροπαραγωγής. Έργα ΑΠΕ που δεν πληρούν αυστηρούς κανόνες και δεν εφαρμόζουν βέλτιστες διαθέσιμες πρακτικές προστασίας του περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας αποτελούν δυσφήμιση για την καθαρή ενέργεια και τελικά υποσκάπτουν τον κλιματικά αναγκαίο στόχο ηλεκτροπαραγωγής κατά 100% από ανανεώσιμες πηγές μηδενικών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου.

Συνεπώς, στη μεταρρύθμιση υπό τον τίτλο “Απλοποίηση αδειοδοτικής διαδικασίας επενδύσεων σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας” είναι απαραίτητο να επισημανθεί η ανάγκη αποφυγής κάθε έκπτωσης σε διαδικασίες περιβαλλοντικής αδειοδότησης. Ειδικά όταν τα έργα αυτά χωροθετούνται εντός περιοχών Natura 2000 και σε άλλες προστατευόμενες περιοχές, είναι απαραίτητο η προβλεπόμενη από την οδηγία 92/43/ΕΟΚ διαδικασία της δέουσας εκτίμησης να εφαρμόζεται στο ακέραιο και με υποδειγματικό τρόπο, με πρώτιστο στόχο τη διατήρηση της οικολογικής ακεραιότητας του τόπου.

Μεταρρύθμιση του Ειδικού Λογαριασμού για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας: Ο Ειδικός Λογαριασμός για τις ΑΠΕ (ΕΛΑΠΕ) αποτελεί τον βασικό πυλώνα χρηματοδότησης των δραστηριοτήτων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. Είναι σημαντικό να διασφαλίζεται η βιωσιμότητά του καθώς και η διαφάνεια των παρεχόμενων στοιχείων. Απαιτούνται όμως διευκρινίσεις ως προς το «σπάσιμο» του λογαριασμού σε δύο άλλους λογαριασμούς, πριν και μετά το 2021, καθώς και τα κριτήρια αυτής της επιλογής. Επιπλέον, η μεταρρύθμιση θα πρέπει να στοχεύει και στη μείωση της επιβάρυνσης των καταναλωτών.

Άξονας 1.2 – Ενεργειακή αναβάθμιση του κτιριακού αποθέματος της χώρας και χωροταξική μεταρρύθμιση

Ως απαραίτητες παρεμβάσεις κρίνονται επί της αρχής τα επενδυτικά προγράμματα που αποσκοπούν στην **επιτάχυνση της ενεργειακής εξοικονόμησης** για νοικοκυριά, επιχειρήσεις και δημόσια κτήρια. Οφείλουμε ωστόσο να σημειώσουμε τα εξής:

- Ο συνολικός προϋπολογισμός των προγραμμάτων εξοικονόμησης είναι αισθητά χαμηλότερος (κατά 1 δισεκ. ευρώ περίπου) του πήχη που θεωρούμε απαραίτητο να τεθεί για μια ουσιαστική επιτάχυνση της αναβάθμισης του κτιριακού αποθέματος της χώρας. Αντιθέτως τα εν λόγω προγράμματα φαίνεται να αποσκοπούν στην εκπλήρωση των στόχων του ΕΣΕΚ χωρίς να παρέχουν την απαραίτητη προσθετικότητα (additionality). Υπενθυμίζουμε πως το υφιστάμενο ΕΣΕΚ έχει ως στόχο περίπου 60.000 αναβαθμίσεις ανά έτος έως το 2030, ένας στόχος ο οποίος είναι ανεπαρκής για την επίτευξη πιο φιλόδοξων εθνικών κλιματικών στόχων, με βάση τον αναθεωρημένο στόχο της ΕΕ για το 2030 και το ευρωπαϊκό “Κύμα Ανακαίνισων”. Εκτιμάται ότι η επίτευξη του νέου κλιματικού στόχου προϋποθέτει την ανακαίνιση τουλάχιστον του 2% του κτιριακού αποθέματος ετησίως έως το 2030, στόχος που μεταφράζεται στην ανακαίνιση περισσότερων από 80.000 κτιρίων ετησίως στην Ελλάδα.

- Η πρόταση του WWF Ελλάς για πράσινη ανάκαμψη θέτει έναν στόχο 98.000 αναβαθμίσεων ανά έτος για την περίοδο 2021-24, με κινητοποίηση 2,6 δισεκ. ευρώ από τον ΜΑΑ και πρόσθετη ιδιωτική συμμετοχή 1,1 δισεκ. ευρώ.
- Το σχέδιο δεν παρέχει τις απαραίτητες ποιοτικές πληροφορίες σχετικά με τον σχεδιασμό των εν λόγω προγραμμάτων. Πιο συγκεκριμένα, όπως υπενθυμίζει μεταξύ άλλων πρόσφατη έκθεση του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου, το υφιστάμενο μοντέλο “first come first served” δεν είναι αποδοτικό (cost effective) ως προς την στόχευση των δαπανών με βάση κλιματικά, αλλά και κοινωνικά κριτήρια⁵. Θα πρέπει να διευκρινιστεί άμεσα το πώς τα προγράμματα αυτά, ως κομμάτι μιας στρατηγικής ανάπτυξης, θα σχεδιαστούν ώστε να μεγιστοποιούν τόσο την ενεργειακή αποδοτικότητα, όσο και τα οφέλη για νοικοκυριά και κλάδους της οικονομίας που έχουν πληγεί ιδιαίτερα από την κρίση.
- Το επενδυτικό πρόγραμμα «εξοικονομώ για επιχειρήσεις» θα μπορούσε να διευρυνθεί σημαντικά, συμπεριλαμβάνοντας τη χρηματοδότηση επενδύσεων για την εξοικονόμηση χρήσης πόρων συνολικότερα (νερό, πρώτες ύλες, απόβλητα) με σκοπό τη διπλή επίτευξη στόχων κλίματος και κυκλικής οικονομίας (βλ. επενδυτικό πρόγραμμα 6 στην έκθεση του WWF Ελλάς για την πράσινη ανάκαμψη).

Αντίστοιχα, παρότι θετική παρέμβαση, η μεταρρύθμιση για την αντιμετώπιση της **ενεργειακής φτώχειας** που αναφέρεται στον άξονα 1.2. δεν φαίνεται να συνδέεται επαρκώς με τα επενδυτικά προγράμματα που αφορούν την προώθηση της καθαρής ενέργειας και της ενεργειακής εξοικονόμησης, και τον σχεδιασμό των τελευταίων με τρόπο που να αντιμετωπίζει το μεγάλο πρόβλημα της ενεργειακής φτώχειας, το οποίο ασφαλώς και δεν αποτελεί έναν αμιγώς ενεργειακό στόχο αλλά σχετίζεται με τη γενικότερη κοινωνικοοικονομική πολιτική.

Όσον αφορά τα έργα του άξονα 1.2 για τον **χωροταξικό σχεδιασμό** (θαλάσσιο και χερσαίο) είναι απαραίτητο να επισημανθεί το περιβαλλοντικό έλλειμμα που εμφανίζει η περιγραφή του μέτρου. Ενώ στα ειδικά πλαίσια πρωταρχικός στόχος είναι η βιώσιμη ανάπτυξη των σχετικών τομέων, η περιγραφή του μέτρου που αφορά τη δημιουργία νέου θαλάσσιου χωροταξικού σχεδιασμού δεν μπορεί να έχει ως πρωταρχικό στόχο «μεταξύ άλλων» την προσέλκυση επενδύσεων σε υπεράκτιες ΑΠΕ ή σε οτιδήποτε άλλο, χωρίς καμία αναφορά στην προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας ή ακόμη και στην ανάγκη ρύθμισης και αναγνώρισης των συνεργειών με άλλες θαλάσσιες δραστηριότητες και τη σωρευτική τους επίδραση στο θαλάσσιο χώρο, την περιβαλλοντικά αειφόρο γαλάζια ανάπτυξη και την προστασία των φυσικών πόρων.

Άξονας 1.3 – Μετάβαση σε ένα πράσινο και βιώσιμο σύστημα μεταφορών

Παρότι κινούνται σε θετική κατεύθυνση, οι επενδύσεις του άξονα 1.3 που αφορούν τον **μετασχηματισμό του μεταφορικού μοντέλου** είναι σαφώς ανεπαρκείς ως προς το μέγεθος των επενδύσεων, ιδίως σε ότι αφορά τα μέσα μαζικής μεταφοράς (MMM).

Καταρχάς, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε πως σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία η Ελλάδα υστερεί σημαντικά σε επενδύσεις σε MMM, με την υστέρηση να κινείται συστηματικά στο 0,3% - 0,5% του ΑΕΠ ετησίως σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Αντί να καλύψει αυτήν την υστέρηση, έστω κατά τη χρονική διάρκεια του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, το σχέδιο ανάκαμψης προορίζει μόλις ένα ποσό 220 εκατ. ευρώ για την «*αντικατάσταση μέρους του στόλου των αστικών συγκοινωνιών στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη με ηλεκτρικά λεωφορεία και την αντικατάσταση των παλαιών ρυπογόνων ταξί με ηλεκτρικά*» συν 215 εκατ. ευρώ του άξονα 4.6 για την αναβάθμιση του σιδηροδρομικού δικτύου και τη δημιουργία νέας γραμμής προαστιακού σιδηροδρόμου στην Αττική.

Δεύτερον (όπως συμβαίνει και με το ΕΣΕΚ), ο τρόπος με τον οποίο προτείνεται η μετάβαση σε ένα βιώσιμο σύστημα μεταφορών είναι μάλλον απλόϊκος, καθώς φαίνεται να περιορίζεται πρακτικά σε υποδομές για την ηλεκτροκίνηση μέσω μια φιλοσοφίας απλής αντικατάστασης καυσίμου. Η αύξηση της διείσδυσης ηλεκτρικών οχημάτων είναι φυσικά κομβικής σημασίας. Ωστόσο, εξίσου σημαντική είναι η μείωση των ιδιωτικών επιβατοχιλιομέτρων μέσω της περαιτέρω ανάπτυξης καθαρών δημοσίων

⁵ European Court of Auditors (2020). Energy efficiency in buildings: greater focus on cost-effectiveness still needed. Special Report No 11/2020.

μέσων μαζικής μεταφοράς και σύγχρονων μορφών «κοινών μέσων μεταφοράς» (shared transport), και με απώτερο σκοπό την εξοικονόμηση ενέργειας στον κλάδο των μεταφορών.

Για την επίτευξη αυτού του σκοπού, απαιτείται όχι μόνο η αντικατάσταση του υφιστάμενου στόλου λεωφορείων και μεμονωμένες σιδηροδρομικές επενδύσεις, αλλά η σημαντική επέκταση του συστήματος MMM, κοινών μέσων μεταφοράς, υποδομών και μέσων αστικής μικροκινητικότητας.

Όπως επισημαίνεται στο σχέδιό μας για την πράσινη ανάκαμψη, θεωρούμε απαραίτητο να προγραμματιστεί επένδυση ύψους 1,9 δισεκ. ευρώ (μια εφάπαξ αύξηση κατά 25% των δημοσίων επενδύσεων σε MMM για τρία έτη, συνυπολογίζοντας μια πρόσθετη μόχλευση ιδιωτικών επενδύσεων της τάξης των 500 εκατ. ευρώ) με σκοπό:

- Την ανάπτυξη της ηλεκτροκίνησης και σχετικών υποδομών, όπως ήδη προβλέπεται στο σχέδιο ανάκαμψης,
- Τον εξηλεκτρισμό του υπάρχοντος σιδηροδρομικού δικτύου, που επίσης προβλέπεται,
- Την επέκταση του δικτύου επιβατικών και εμπορευματικών σιδηροδρομικών μεταφορών, ξεκινώντας από ώριμα σχέδια που καθυστερούν,
- Τη χρηματοδότηση συστημάτων διαμοιρασμού ηλεκτρικής κινητικότητας, όπως δίκτυο δημόσιων οχημάτων ηλεκτρικής μικρο-κινητικότητας (πχ δημόσιας χρήσης συστήματα “zipcar”), για συμπλήρωση δημόσιων συστημάτων μεταφορών, μέσα από τα οποία θα επιτευχθεί μείωση των ιδιωτικών επιβατοχιλιομέτρων,
- Την αντικατάσταση με καθαρά οχήματα του στόλου λεωφορείων και άλλων ειδικής χρήσης δημόσιων οχημάτων, και
- Την επένδυση σε κατασκευή λεωφορειολωρίδων, ποδηλατοδρόμων και πεζοδρόμων σε αστικά κέντρα και τη διασύνδεση αυτών.

Θετικά κρίνεται επίσης η «**ενίσχυση επενδύσεων μείωσης του αποτυπώματος CO₂ στην επιβατηγό ναυτιλία**».

Ωστόσο, προκαλεί απορίες το **σχέδιο «ενίσχυσης της νέας τεχνολογίας συλλογής του διοξειδίου του άνθρακα και αποθήκευσής του»** για το οποίο δεν δίνεται καμία απολύτως πληροφορία. Σύμφωνα με δημοσιεύματα, το σχέδιο αυτό αφορά τη χρηματοδότηση εγκατάστασης της Eneergean κοντά στον Πρίνο, που θα περιλαμβάνει μονάδα παραγωγής ορυκτού αερίου, μονάδα παραγωγής μπλε υδρογόνου και σύστημα δέσμευσης και αποθήκευσης άνθρακα (CCS). Εάν ο σκοπός της επένδυσης είναι η διευκόλυνση (μέσω δημοσίων πόρων) της διεύθυνσης του ορυκτού αερίου στο ενεργειακό μίγμα της χώρας, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε τα εξής:

- Το αέριο δεν αποτελεί λύση από κλιματική σκοπιά: σύμφωνα με έγκυρες εκτιμήσεις η παραγωγή ενέργειας από ορυκτό αέριο με CCS συνεπάγεται μεσοσταθμικές εκπομπές 78gCO₂e/kWh έναντι 6gCO₂e/kWh των φωτοβολταϊκών και 4gCO₂e/kWh των αιολικών, κυρίως λόγω των εκπομπών που προκαλούνται κατά την εξόρυξη και μεταφορά⁶.
- Η παραγωγή, μεταφορά και αποθήκευση ορυκτού αερίου νομοτελειακά συνδέεται με διαρροή μεθανίου, ενός αερίου του θερμοκηπίου, το οποίο κατά την πρώτη εικοσαετία ζωής του (την περίοδο δηλαδή κατά την οποία πρέπει να έχουμε αντιμετωπίσει οριστικά την κλιματική κρίση) είναι 84 - 87 φορές ισχυρότερο (ως προς το δυναμικό υπερθέρμανσης) από το διοξείδιο του άνθρακα. Στις ΗΠΑ όπου το ζήτημα έχει ερευνηθεί σε μεγαλύτερο βάθος, εκτιμάται ότι η διαρροή μεθανίου από την παραγωγή, μεταφορά, επεξεργασία και αποθήκευση αερίου ανέρχεται σε 1,4 - 2.7%.
- Είναι μια μη αποδοτική λύση από οικονομική σκοπιά, καθώς η δέσμευση άνθρακα είναι μια εξαιρετικά δαπανηρή διαδικασία: το κόστος μετακυλιέται εν τέλει στους καταναλωτές. Αποτελεί επίσης πολύ ακριβότερη λύση από οποιαδήποτε εναλλακτική που βασίζεται σε συνδυασμό καθαρής ενέργειας και αποθήκευσης⁷.

⁶ Pehl, M., Arvesen, A., Humpenöder, F. et al. Understanding future emissions from low-carbon power systems by integration of life-cycle assessment and integrated energy modelling. Nat Energy 2, 939–945 (2017). <https://doi.org/10.1038/s41560-017-0032-9>

⁷ Sgouridis, S., Carbajales-Dale, M., Csala, D. et al. Comparative net energy analysis of renewable electricity and carbon capture and storage. Nat Energy 4, 456–465 (2019). <https://doi.org/10.1038/s41560-019-0365-7>

- Λόγω των παραπάνω, η δέσμευση άνθρακα δεν αποτελεί κεντρική επιλογή σε καμία χώρα, αλλά χρησιμοποιείται ως ύστατη λύση για ορισμένες βιομηχανικές δραστηριότητες για τις οποίες δεν υφίστανται βιώσιμες εναλλακτικές.

Ως εκ τούτου, καλούμε την κυβέρνηση να δημοσιοποιήσει τις λεπτομέρειες του εν λόγω έργου, με σκοπό έναν διαφανή δημόσιο διάλογο για τη σκοπιμότητα του και τις εν δυνάμει εναλλακτικές για ένα καθαρότερο ενεργειακό μίγμα.

Άξονας 1.4 – Αειφόρος χρήση των πόρων, ανθεκτικότητα στην κλιματική αλλαγή και διατήρηση της βιοποικιλότητας

Διαχείριση απορριμμάτων: Ειδικά όσον αφορά τα μέτρα του άξονα 1.4 για τη δημιουργία ΧΥΤΑ και κέντρων ανακύκλωσης, η εκτίμησή μας είναι πως αναδεικνύονται τα λάθη και αδιέξοδα του εθνικού σχεδιασμού για τη διαχείριση αποβλήτων. Το φθινόπωρο του 2020, το ΥΠΕΝ ανακοίνωσε πως στοχεύει να εντάξει στο ταμείο ανάκαμψης έργα στη διαχείριση αποβλήτων ύψους 660 εκατ. ευρώ. Τα έργα αφορούσαν μονάδες επεξεργασίας απορριμμάτων και μονάδες καύσης. Όπως φαίνεται, τα έργα καύσης δεν είναι τελικά επιλέξιμα (καθώς βρίσκονται σε αντίθεση με το σύστημα ταξινόμησης βιώσιμων επενδύσεων), εξέλιξη σαφώς θετική.

Η εκτίμηση του WWF Ελλάς, με βάση επίσημα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, είναι πως απαιτούνται κεφαλαιακές επενδύσεις σε έργα υποδομών ύψους 1,6 δισεκ. ευρώ για την επίτευξη του ευρωπαϊκού στόχου ανακύκλωσης των δημοτικών αποβλήτων στο 55% μέχρι το 2025. Με βάση τις συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, οι επενδύσεις αυτές πρέπει να επικεντρωθούν στη χρηματοδότηση υποδομών στην ανώτερη ιεραρχία της διαχείρισης αποβλήτων (δηλαδή σε υποδομές για την πρόληψη, την επαναχρησιμοποίηση, την ανακύκλωση) και πολύ λιγότερο έως καθόλου στα κατωτέρα στάδια της ιεραρχίας (μονάδες καύσης, ΜΕΑ, ΧΥΤΥ, ΣΜΑ).

Εντούτοις η μόνη σχετική αναφορά στο σχέδιο ανάκαμψης αφορά μια «μεταρρύθμιση στη διαχείριση αποβλήτων με νέα νομοθεσία για την υλοποίηση βιώσιμων χώρων υγειονομικής ταφής και κέντρων ανακύκλωσης», με μηδενικό προϋπολογισμό και μηδενική κινητοποίηση επενδύσεων μέσω του ΜΑΑ.

Κυκλική οικονομία: Εκτός από το σκέλος της διαχείρισης αποβλήτων, η κυκλική οικονομία φαίνεται να είναι από τις μεγάλες χαμένες ευκαιρίες του εθνικού στοιχήματος για βιώσιμη ανάκαμψη. Το μόνο πρόγραμμα που εντάσσεται σε χρηματοδότηση από το ταμείο ανάκαμψης και αφορά την αδήριτη ανάγκη μετάβασης στην κυκλική οικονομία είναι η ανάπτυξη επιχειρηματικών πάρκων με χρηματοδότηση ύψους 100 εκ. ευρώ. Αυτό από μόνο του δεν είναι αρκετό. Η προώθηση της βιομηχανικής συμβίωσης, η δημιουργία νέας αγοράς κυκλικών προϊόντων και υπηρεσιών, η στήριξη καινοτόμων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, η προώθηση του οικολογικού σχεδιασμού, η στήριξη επενδύσεων στον χώρο της βιοοικονομίας, η υλοποίηση προγραμμάτων για την πρόληψη αποβλήτων και την ενδυνάμωση της δευτερογενούς αγοράς ανακύκλωσης, η χρηματοδότηση για εφαρμογή στρατηγικών κυκλικής οικονομίας σε επίπεδο δήμων ή περιφερειών, η διοχέτευση πόρων σε έρευνα και ανάπτυξη, θα έπρεπε να περιλαμβάνονται στα χρηματοδοτούμενα μέτρα από το ταμείο ανάκαμψης.

Να σημειωθεί εδώ πως ο οδικός χάρτης για την κυκλική οικονομία που βρίσκεται σε διαβούλευση στο oregon.gr έως τις 12/4 προβλέπει τη διαμόρφωση ειδικού σχεδίου δράσης βιώσιμης χρηματοδότησης δράσεων κυκλικής οικονομίας, με πόρους και από το ευρωπαϊκό ταμείο ανάκαμψης. Δυστυχώς φάνηκε πως αυτό είναι μια εξαγγελία που καθυστέρησε πολύ, με αποτέλεσμα να χαθεί μια χρυσή ευκαιρία να διοχετευθούν σημαντικοί πόροι στη βιώσιμη οικονομία.

Αγροδιατροφικός τομέας: Θεωρούμε πως στον κρίσιμο για την Ελλάδα αγροδιατροφικό τομέα το υπό συζήτηση σχέδιο ανάκαμψης αποτελεί χαμένη ευκαιρία για καινοτομία με θετικό πρόσημο για την οικονομία, το περιβάλλον και βέβαια την ανθρώπινη υγεία. Παρότι η αναφορά στον μετασχηματισμό του γεωργικού τομέα κρίνεται θετικά, είναι πιθανό να μην οδηγήσει σε ουσιαστική και βιώσιμη αλλαγή του αγροδιατροφικού συστήματος μιας και η περιγραφή των προκρινόμενων ενεργειών φανερώνουν πως επιχειρείται μια επιφανειακή προσέγγιση που δεν βρίσκεται σε απόλυτη συνάφεια με τη νέα στρατηγική της ΕΕ «from farm to fork», βάσει της οποίας το αγροδιατροφικό σύστημα θα πρέπει να μετασχηματιστεί με τέτοιο τρόπο ώστε:

- Όλοι να μπορούν να προμηθευτούν τρόφιμα υγιεινά, βιώσιμα και οικονομικά προσιτά.

- Να περιοριστεί το κλιματικό αποτύπωμα της παραγωγής και εμπορίας.
- Να προστατευτεί το φυσικό περιβάλλον και η βιοποικιλότητα.
- Να αυξηθεί σημαντικά η βιολογική γεωργία.
- Να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για δίκαιες απολαβές των εργαζομένων στη διατροφική αλυσίδα.

Βιολογική γεωργία: Σε ότι αφορά ειδικότερα την αύξηση της διείσδυσης της βιολογικής γεωργίας με βάση τους ευρωπαϊκούς στόχους για το 2030 (τουλάχιστον το 25% των γεωργικών εκτάσεων να τελούν υπό διαχείριση βιολογικής γεωργίας), απουσιάζει ένα διακριτό επενδυτικό σχέδιο. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του WWF Ελλάς, το κόστος ενός εθνικού επενδυτικού προγράμματος στήριξης της βιολογικής γεωργίας που θα κάλυπτε εκ των προτέρων το κόστος μετάβασης για τον διπλασιασμό των βιολογικά καλλιεργούμενων εκτάσεων, ώστε να επιταχυνθεί η διαδικασία επίτευξης του στόχου του 2030, ανέρχεται σε 147 εκατ. ευρώ.

Βιώσιμη αλιεία: Όπως αναφέρουμε στην έκθεση του WWF Ελλάς για μια πράσινη ανάκαμψη, ιδίως σε ό,τι αφορά την παράκτια αλιεία, τόσο ο εξοπλισμός για την υιοθέτηση πιο βιώσιμων πρακτικών αλιείας, όσο και η επιμόρφωση των αλιέων και οι δραστηριότητες για την τόνωση του αλιευτικού εισοδήματος μέσω εναλλακτικών δραστηριοτήτων, με σκοπό τη μείωση της πίεσης στα αλιευτικά ιχθυοαποθέματα, ενέχει επενδυτικές ανάγκες που θα μπορούσαν να καλυφθούν μέσω ενός δημοσίου επενδυτικού προγράμματος στήριξης της παράκτιας αλιείας. Εν ολίγοις, ένα επενδυτικό πρόγραμμα μέσω της κινητοποίησης πόρων του ΜΑΑ θα μπορούσε να λειτουργήσει συμπληρωματικά με άλλα υφιστάμενα χρηματοδοτικά εργαλεία (όπως το Ευρωπαϊκό Ταμείο Θάλασσας και Αλιείας), με σκοπό την ταχεία χρηματοδότηση επενδύσεων που αποσκοπούν σε πιο βιώσιμες πρακτικές αλιείας. Το εθνικό σχέδιο ανάκαμψης και ανθεκτικότητας φαίνεται ωστόσο αγνοεί πλήρως αυτές τις ανάγκες και δεν περιλαμβάνει κανένα σχετικό έργο ή αναφορά.

Προστασία βιοποικιλότητας: Από το υπό συζήτηση σχέδιο απουσιάζει οποιαδήποτε συγκεκριμένη αναφορά στο περιεχόμενο των έργων κάτω από τον τίτλο “Δράσεις προστασίας της βιοποικιλότητας”. Αναφέρονται, ίσως ενδεικτικά, κάποιες δράσεις όπως η αποκατάσταση ξερολιθιών, η διάνοιξη μονοπατιών πεζοπορίας (τα οποία όμως δεν αποτελούν μέτρο διαχείρισης ή προστασίας των προστατευόμενων περιοχών, αλλά παρέμβαση προσέλκυσης επισκεπτών), η ψηφιοποίηση συλλογών μουσείων φυσικής ιστορίας, και “άλλες δράσεις προστασίας της βιοποικιλότητας”. Παρά τα επανειλημμένα σχετικά ερωτήματά μας προς την πολιτική ηγεσία του ΥΠΕΝ για δημοσιοποίηση των έργων που έχουν τεθεί προς συζήτηση με τις υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αλλά και της στρατηγικής που στηρίζει την επιλογή τους, το τεράστιο κεφάλαιο της διαχείρισης και προστασίας των περιοχών Natura 2000 και ευρύτερα της βιοποικιλότητας παραμένει στο παρασκήνιο.

Φαίνεται λοιπόν πως οι προτεινόμενες δράσεις αποτελούν ένα ασύνδετο συνονθύλευμα, του οποίου η λογική διασύνδεση με τις πραγματικές και μεγάλες απειλές για τη βιοποικιλότητα και το εθνικό σύστημα προστατευόμενων περιοχών απουσιάζει. Ως αποτέλεσμα της αδιαφάνειας ως προς τα έργα που η κυβέρνηση σχεδιάζει να συμπεριλάβει στο Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, και με διάθεση προφύλαξης από την πιθανότητα κατασπατάλησης των πόρων σε έργα που δεν θα αποφέρουν πραγματική ωφέλεια για το φυσικό περιβάλλον της χώρας, θέλουμε να επισημάνουμε μια σειρά από στοιχεία που θεωρούμε ότι είναι σημαντικό να αποτελέσουν βάση για τις συζητήσεις σας σε σχέση με τα έργα αυτού του άξονα.

Το μόνο έργο που έχει όντως μεγάλη σημασία για την προστασία της βιοποικιλότητας είναι η δημιουργία εθνικού συστήματος παρακολούθησης ειδών, βιοτόπων και προστατευόμενων περιοχών, το οποίο άλλωστε αποτελεί εργαλείο ορθής εφαρμογής του ν. 3937/2011 για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας.

Αυτή η συγκυρία απεύθυνσής μας προς εσάς είναι μια ευκαιρία να επισημάνουμε και με οικονομικούς όρους την αξία των ελληνικών περιοχών του ευρωπαϊκού Δικτύου Natura 2000: όπως τεκμηριώνεται σε έκθεση που δημοσίευσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή,⁸ οι οικοσυστημικές υπηρεσίες υπολογίζονται σε 8,7 δισεκ. ευρώ (4,7% του ελληνικού ΑΕΠ κατά το 2019). Αντίστοιχη ανάλυση που πραγματοποιήθηκε

⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2013). The economic benefits of the Natura 2000 Network. https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/financing/docs/ENV-12-018_LR_Final1.pdf

το 2017,⁹ εκτιμά ότι οι οικοσυστημικές υπηρεσίες του θαλάσσιου περιβάλλοντος σε ολόκληρη τη Μεσόγειο αγγίζουν τα 5,6 τρισεκ. δολάρια.

Επίσης, όπως εύγλωπτα επισημαίνεται στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική για τη Βιοποικιλότητα, “[δ]ίνοντας στη φύση τον χώρο που χρειάζεται, θα έχουμε υγιείς και ανθεκτικές κοινωνίες. Η πρόσφατη πανδημία COVID-19 καθιστά ακόμα πιο επείγουσα την ανάγκη προστασίας και αποκατάστασης της φύσης. Η πανδημία αυξάνει την ευαισθητοποίηση όσον αφορά τη σχέση μεταξύ της υγείας των ανθρώπων και της υγείας των οικοσυστημάτων. Καταδεικνύει την ανάγκη για βιώσιμες αλυσίδες εφοδιασμού και πρότυπα κατανάλωσης που δεν υπερβαίνουν τα όρια του πλανήτη. Αυτό αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι ο κίνδυνος εμφάνισης και εξάπλωσης λοιμωδών νόσων αυξάνεται καθώς η φύση καταστρέφεται. Η προστασία και η αποκατάσταση της βιοποικιλότητας και η εύρυθμη λειτουργία των οικοσυστημάτων είναι, επομένως, κρίσιμα σημεία για την ενίσχυση της ανθεκτικότητάς μας και την πρόληψη της εμφάνισης και της εξάπλωσης μελλοντικών νόσων. Η επένδυση στην προστασία και την αποκατάσταση της φύσης θα είναι επίσης ζωτικής σημασίας για την οικονομική ανάκαμψη της Ευρώπης από την κρίση COVID-19. Κατά την επανεκκίνηση της οικονομίας, είναι ζωτικής σημασίας να αποφευχθούν η οπισθοχώρηση και η εμμονή μας σε καταστροφικές παλιές συνήθειες. Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία —η στρατηγική της ΕΕ για την ανάπτυξη— θα είναι η πυξίδα για την ανάκαμψή μας, διασφαλίζοντας ότι η οικονομία εξυπηρετεί τους πολίτες και την κοινωνία και επιστρέφει στη φύση περισσότερο από όσα λαμβάνει. Το επιχείρημα της επιχειρηματικής δραστηριότητας για τη βιοποικιλότητα είναι επιτακτικό. Η βιομηχανία και οι επιχειρήσεις βασίζονται στα γονίδια, τα είδη και τις υπηρεσίες του οικοσυστήματος ως κρίσιμης σημασίας εισροές για την παραγωγή, ιδίως για τα φάρμακα. Περισσότερο από το ήμισυ του παγκόσμιου ΑΕΠ εξαρτάται από τη φύση και τις υπηρεσίες που παρέχει, με τρεις βασικούς οικονομικούς τομείς —τις κατασκευές, τη γεωργία, και τα τρόφιμα και τα ποτά— να εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από αυτήν”.

Ως αποτέλεσμα της αδιαφάνειας με την οποία διαμορφώνεται ο προγραμματισμός έργων για την προστασία της βιοποικιλότητας στο πλαίσιο του Εθνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, επισημαίνουμε τα παρακάτω:

1. Δεν λαμβάνονται υπόψη οι πρόσθετες επενδυτικές ανάγκες που προκύπτουν από τη νέα ευρωπαϊκή στρατηγική για τη βιοποικιλότητα με ορίζοντα το 2030.¹⁰ Μεταξύ άλλων, πέραν του στόχου προστασίας τουλάχιστον του 30% της χερσαίας έκτασης της ΕΕ και του 30% της θαλάσσιας περιοχής της ΕΕ, η τελευταία θέτει ως κομβικό στόχο την «ενσωμάτωση οικολογικών διαδρόμων, στο πλαίσιο ενός πραγματικού διευρωπαϊκού δικτύου για τη φύση». Ειδικότερα, αναφέρεται πως «προκειμένου να υπάρχει ένα πραγματικά συνεκτικό και ανθεκτικό διευρωπαϊκό δίκτυο για τη φύση, θα είναι σημαντικό να δημιουργηθούν οικολογικοί διάδρομοι για την πρόληψη της γενετικής απομόνωσης, τη διευκόλυνση της μετανάστευσης των ειδών και τη διατήρηση και ενίσχυση υγιών οικοσυστημάτων και την προσαρμογή των ειδών στην μεταβολή του κλίματος (π.χ. αύξηση της θερμοκρασίας). Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να προωθηθούν και να υποστηριχθούν επενδύσεις σε πράσινες και γαλάζιες υποδομές [...]». Είναι προφανές πως αυτός ο στόχος προϋποθέτει σημαντικές πρόσθετες επενδύσεις οι οποίες δεν φαίνεται να λαμβάνονται υπόψη στο υπό συζήτηση Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας.
2. Απουσιάζει κάθε αναφορά σε αναγκαίες επενδύσεις για την επίτευξη των στόχων της οδηγίας πλαίσιο για το νερό (2000/60/ΕΚ).
3. Πέραν των δασικών και υδάτινων οικοσυστημάτων, η νέα ευρωπαϊκή στρατηγική εμπεριέχει σημαντικούς στόχους συνολικότερης αποκατάστασης οικοσυστημάτων, όπως είναι για παράδειγμα τα παράκτια οικοσυστήματα. Παρότι οι επενδυτικές ανάγκες ευρύτερης αποκατάστασης οικοσυστημάτων έχουν εκτιμηθεί για όλα τα υπόλοιπα κράτη - μέλη της ΕΕ, ανά τύπο οικοσυστήματος¹¹, η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα για την οποία δεν υπάρχουν επαρκή δεδομένα. Ο σχεδιασμός του σχεδίου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας οφείλει να αποτελέσει έναυσμα για μια σοβαρή αξιολόγηση των επενδυτικών αναγκών που προκύπτουν, με σκοπό την ιεράρχηση προτεραιοτήτων στο πλαίσιο της απορρόφησης πόρων.

⁹ WWF & Boston Consulting Group. (2017). Reviving the economy of the Mediterranean Sea.

https://wwf.eu.awsassets.panda.org/downloads/reviving_mediterranean_sea_economy_full_rep_lowres.pdf

¹⁰ https://eurlex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a3c806a6-9ab3-11ea-9d2d01aa75ed71a1.0005.02/DOC_1&format=PDF

¹¹ Tucker, Graham; Underwood, Evelyn; Farmer, Andrew; Scalera, Riccardo; Dickie, Ian; McConville, Andrew; van Vliet, Wilbert. (2013) Estimation of the financing needs to implement Target 2 of the EU Biodiversity Strategy. Report to the European Commission. Institute for European Environmental Policy, London.

4. Δεν λαμβάνεται υπόψη το Πλαίσιο Δράσεων Προτεραιότητας (ΠΔΠ) της χώρας μας για την περίοδο 2014-2020, αλλά ούτε και το υπό οριστικοποίηση νέο ΠΔΠ για την περίοδο 2021-2027. Το ΠΔΠ αποτελεί το σημαντικότερο εργαλείο στρατηγικού πολυετούς σχεδιασμού για τον προσδιορισμό των χρηματοδοτικών αναγκών και προτεραιοτήτων για το δίκτυο Natura 2000, όπως προβλέπεται από την οδηγία 92/43/ΕΟΚ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, παραγνωρίζεται πλήρως η αναλυτική χαρτογράφηση και προτεραιοποίηση των απαραίτητων μέτρων διατήρησης και αποκατάστασης της φύσης στις περιοχές του δικτύου Natura 2000 και των χρηματοδοτικών τους αναγκών, ενώ συγχρόνως δεν αξιοποιείται η εμπειρία από την μέχρι σήμερα εφαρμογή του ΠΔΠ 2014-2020.

Προστασία των δασών: Αν και το Εθνικό Σχέδιο Αναδάσωσης αποτελεί θετική επί της αρχής πρωτοβουλία, είναι απαραίτητο να συνδεθεί άμεσα με την Εθνική Στρατηγική για τα Δάση (ΦΕΚ Β' 5351/2018), η οποία δεν μνημονεύεται καν στο υπό συζήτηση σχέδιο ανάκαμψης. Θα έπρεπε να θεωρούνται πιο σημαντικές οι ανάγκες αποκατάστασης και διαχείρισης υποβαθμισμένων δασικών οικοσυστημάτων, μεταξύ άλλων εντός των προστατευόμενων περιοχών. Ανάγκες αποκατάστασης υφίστανται για παράδειγμα σε ότι αφορά την υδρολογική διαχείριση, τα ξενικά είδη, τις ασθένειες που επηρεάζουν τα δασικά οικοσυστήματα, και τη διάβρωση των εδαφών. Εξίσου σημαντικές είναι οι ανάγκες βελτίωσης της δασικής διαχείρισης μέσω οικονομικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τα δασικά προϊόντα, των οποίων ο ρόλος ως εργαλείου προστασίας (πχ από δασικές πυρκαγιές) έχει τα τελευταία χρόνια αποδυναμωθεί. Η εκτίμηση του WWF Ελλάς είναι πως μόνο για την ολοκληρωμένη αποκατάσταση δασών εντός περιοχών Natura 2000 (το 24% της δασικής έκτασης της χώρας), απαιτείται μια επένδυση της τάξης των 100 εκατ. ευρώ. Η στρατηγική απόφαση σε επίπεδο χώρας πρέπει να αφορά την ολοκληρωμένη αποκατάσταση δασών και δασικών εκτάσεων και όχι συγκεκριμένα στην αναδάσωση (κυρίως μέσω τεχνητών φυτεύσεων). Μια τέτοια εθνική προσπάθεια εύρους δεκαετίας θα έπρεπε να αφορά την αποκατάσταση των δασών και δασικών εκτάσεων με απώτερο σκοπό την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή ενσωματώνοντας την προσέγγιση των λύσεων που προέρχονται από τη φύση (nature-based solutions), πράσινων υποδομών, αναδάσωσης, αποκατάστασης οικολογικών διαδρόμων, και ανόρθωσης υποβαθμισμένων δασών.

Πολιτική προστασία: Σε ό,τι αφορά επενδύσεις στον τομέα της πολιτικής προστασίας, όπως προκύπτει από το υπό συζήτηση σχέδιο αλλά και άλλες πρωτοβουλίες που βρίσκονται σε εξέλιξη (πρόταση για Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πολιτική Προστασία» στο ΕΣΠΑ 2021-2027 και συμφωνία με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων), η κατεύθυνση είναι ξεκάθαρα κατασταλτική, αναπαράγοντας τα αδιέξοδα του υφιστάμενου μοντέλου αντιμετώπισης πυρκαγιών και φυσικών καταστροφών.¹² Αν και είναι απαραίτητη, η ενίσχυση και ο εκσυγχρονισμός των μέσων αντιμετώπισης φυσικών καταστροφών, η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι αυτό από μόνο του δεν αρκεί καθώς η απάντηση στην αυξανόμενη ένταση των δασικών πυρκαγιών δεν μπορεί να είναι η μονομερής ανάπτυξη των κατασταλτικών μηχανισμών. Η ισορροπία μεταξύ πρόληψης και καταστολής είναι απαραίτητη, καθώς η πρόληψη στηρίζει την καταστολή και όχι το αντίθετο. Δίχως σαφή ενίσχυση των προληπτικών μέτρων και ανάλογου σχεδιασμού, η ποιοτική και περισσότερο η ποσοτική ενίσχυση του μηχανισμού καταστολής δεν θα φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα. Αν δεν υπάρξουν γενναία μέτρα διαχείρισης της καύσιμης ύλης και του τοπίου, των πιέσεων που υπάρχουν στις περιοχές μίξης οικισμών-δασών, στον στοχευμένο αντιπυρικό σχεδιασμό σε τοπικό επίπεδο με οδηγό τα αίτια και την ανάλυση τους, ο μηχανισμός θα εξακολουθήσει να «τρέχει» πίσω από το πρόβλημα.¹³

Αντιπλημμυρικά έργα: Σε ό,τι αφορά τα αντιπλημμυρικά έργα, οι επενδύσεις για τη θωράκιση της χώρας από πλημμύρες έχουν καταγραφεί ως προτεραιότητα στην έκθεση αξιολόγησης εξαμήνου της ελληνικής οικονομίας που δημοσιεύθηκε τον Φεβρουάριο του 2020. Την ίδια στιγμή, η εφαρμογή της οδηγίας πλαίσιο για το νερό 2000/60/ΕΕ επίσης εμφανίζει αδικαιολόγητες καθυστερήσεις, καθώς μόνο για το 49% των φυσικών επιφανειών υδάτινων σωμάτων και το 6% των ιδιαίτερος τροποποιημένων ή τεχνητών υδάτινων συστημάτων έχει επιτευχθεί η προβλεπόμενη καλή οικολογική κατάσταση. Όπως επισημαίνεται σε πληθώρα ευρωπαϊκών μελετών,¹⁴ η φυσική αποκατάσταση των ποταμών, των

¹² WWF. 2019. The Mediterranean burns: WWF's Mediterranean proposal for the prevention of rural fires. <https://www.contentarchive.wwf.gr/images/pdfs/WWF%20-The%20Mediterranean%20burns%202019-ENG.pdf>

¹³ Ελληνική Κυβέρνηση. (2019). Προοπτικές Διαχείρισης Πυρκαγιών Δασών & Υπαίθρου στην Ελλάδα. <https://government.gov.gr/report-on-landscape-fires-in-greece/>

¹⁴ α) Dige, Gorm & Eichler, Lisa & Vermeulen, Jurgen & Ferreira, Alipio & Rademaekers, Koen & Adriaenssens, Veronique & Kolaszewska, Dagna. (2017). Green Infrastructure and Flood Management — promoting cost-efficient flood risk reduction via green infrastructure solutions. European Environment Agency, Report No 14/2017. β) Dottori F, Mentaschi L, Bianchi A, Alfieri L and Feyen L, Adapting to rising river flood risk in the EU under climate change, EUR 29955 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020, ISBN 978-92-76-12946-2 , doi:10.2760/14505, JRC118425.

υγρότοπων, και των πλημμυρικών περιοχών, αποτελούν μακράν την πιο αποδοτική λύση για τη μείωση του κινδύνου πλημμυρών. Με άλλα λόγια η φυσική αποκατάσταση και η προστασία του πληθυσμού από πλημμυρικά φαινόμενα συνδέονται άρρηκτα. Τα αντιπλημμυρικά έργα που περιέχονται στο εθνικό σχέδιο ανάκαμψης δεν πρέπει να αναπαράγουν το σημερινό μοντέλο αντιμετώπισης του περιορισμού των κινδύνων πλημμύρας, το οποίο δίνει έμφαση σε τεχνικά έργα (τσιμέντωση κοίτης ποταμών, διανοίξεις κοίτης με μπουλντόζες και αποψίλωση βλάστησης) τα οποία όχι μόνο δεν είναι αποδοτικά ως προς την αντιμετώπιση του προβλήματος (cost-effectiveness), αλλά έρχονται συχνά σε ευθεία αντίθεση με τους στόχους της οδηγίας πλαίσιο για το νερό.

Ως εκ τούτου, το WWF Ελλάς προτείνει τη χρήση πόρων του ταμείου ανάκαμψης για ένα εθνικό επενδυτικό πρόγραμμα για την αναζωογόνηση και αποκατάσταση υδάτινων συστημάτων (αποκαταστάσεις αρχικής κοίτης ποταμών, αποκατάσταση παρόχθιας βλάστησης για μείωση της ροής του νερού και της διάβρωσης, αποκατάσταση πλημμυρικών περιοχών και δημιουργία υγρότοπων), το οποίο μπορεί να αντιμετωπίσει και στόχους προστασίας βιοποικιλότητας, εκτός από τον προφανή στόχο της πρόληψης και μετριασμού των επιπτώσεων από πλημμύρες και κλιματικές καταστροφές. Το επενδυτικό κόστος εκτιμάται σε 110 εκατ. ευρώ και ένα τέτοιο πρόγραμμα θα δημιουργούσε 1.870 νέες θέσεις εργασίας.

Ευρύτερες επενδύσεις διαχείρισης υδάτινων πόρων: Η χρήση του ταμείου ανάκαμψης για έργα εξοικονόμησης νερού, αναβάθμισης συστημάτων ύδρευσης, και υποδομές επεξεργασίας λυμάτων, βρίσκεται στην κατεύθυνση των προτάσεων που δημοσιεύσαμε μας στην έκθεση του WWF Ελλάς για την πράσινη ανάκαμψη, καθώς και των συστάσεων του ΟΟΣΑ¹⁵ σχετικά με τις σημαντικές επενδυτικές ανάγκες για την επίτευξη πλήρους συμμόρφωσης με τους στόχους: α) της οδηγίας πλαίσιο για το νερό (2000/60/ΕΕ), β) της οδηγίας για τη διαχείριση των αστικών αποβλήτων (91/271/ΕΟΚ), και γ) της οδηγίας για το πόσιμο νερό 98/83/ΕΚ.

Σε ότι αφορά το πρόγραμμα αρδευτικών έργων για την αγροτική παραγωγή, είναι σαφώς θετικό το ότι προβλέπεται εκσυγχρονισμός των αρδευτικών δικτύων, στον βαθμό που το πρόγραμμα αποσκοπεί στην μείωση της χρήσης νερού (αύξηση εξοικονόμησης) για τις καλλιέργειες, μεταξύ άλλων μέσω έξυπνων δικτύων άρδευσης. Ωστόσο, ενώ ο εκσυγχρονισμός των υφιστάμενων φραγμάτων είναι κατανοητός, η «κατασκευή νέων φραγμάτων» που αναφέρεται στην επίμαχη ενότητα βρίσκεται, μεταξύ άλλων, σε αντίθεση με τον στόχο αποκατάστασης 25.000 χιλιομέτρων ποταμών σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή στρατηγική για την βιοποικιλότητα για το 2030.

Αντίστοιχα, επενδύσεις που συνδέονται με την αύξηση των αρδευόμενων εκτάσεων οφείλουν καταρχάς να εστιάσουν στην συντήρηση των υφιστάμενων αρδευτικών δικτύων, στα οποία καταγράφονται σημαντικές απώλειες, στον εξορθολογισμό των αρδευτικών προγραμμάτων (όπως για παράδειγμα σε ότι αφορά τον εξοπλισμό, τις δεξιότητες των χρηστών, την άρδευση βάσει πραγματικών αναγκών κ.α.), και στην ορθολογική επάρκεια και διαχείριση νερού.

Προστασία θαλάσσιων οικοσυστημάτων: Δεν υπάρχει οποιαδήποτε αναφορά στην επιτακτική ανάγκη επενδύσεων για την προστασία και αποκατάσταση των θαλάσσιων και παράκτιων οικοσυστημάτων και βιοποικιλότητας, κάτι το οποίο κρίνουμε ως μεγάλη χαμένη ευκαιρία.

Επισημαίνουμε πως οι περισσότερες θαλάσσιες προστατευόμενες περιοχές στην Ελλάδα παραμένουν «πάρκα στα χαρτιά», καθώς δεν διαθέτουν τις προβλεπόμενες υποδομές, στελέχωση και τους τεχνικούς και οικονομικούς πόρους, ώστε να επιτύχουν τους στόχους διατήρησης της βιοποικιλότητας και λειτουργίας ως δικτύου αποτελεσματικής προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος. Το κόστος που συνεπάγεται η δημιουργία λειτουργικών θαλάσσιων προστατευόμενων περιοχών διαχωρίζονται αφενός σε εφάπαξ επενδύσεις (όπως είναι για παράδειγμα τα διαχειριστικά σχέδια, οι υποδομές φύλαξης, και οι υποδομές οικοτουριστικών δραστηριοτήτων, και οι ενδεχόμενες εργασίες αποκατάστασης θαλάσσιων οικοσυστημάτων εντός των περιοχών), και αφετέρου σε τακτικές λειτουργικές δαπάνες. Παρότι το ταμείο ανάκαμψης δεν είναι μόνιμο εργαλείο χρηματοδότησης για την κάλυψη τακτικών αναγκών, μπορεί εντούτοις να συμβάλει κομβικά στην κάλυψη εφάπαξ επενδυτικών αναγκών. Αυτές οι επενδύσεις μπορούν επίσης να συμβάλουν καθοριστικά στην τόνωση οικοτουριστικών δραστηριοτήτων (πχ σταθερά οικο-αγκυροβόλια), οι οποίες με τη σειρά τους μπορούν να συνεισφέρουν στην κάλυψη μεριδίου των μελλοντικών τακτικών αναγκών. Σύμφωνα με τις

¹⁵ α) ΟΟΣΑ. (2020). Financing Water Supply, Sanitation and Flood Protection: Challenges in EU Member States and Policy Options, OECD Studies on Water, OECD Publishing, Paris. β) European Commission and OECD. Joint review of investment needs and financing capacities for water supply, sanitation and flood protection: Greece country factsheet.

εκτιμήσεις μας, απαιτούνται άμεσα επενδύσεις ύψους 102 εκατ. ευρώ για το κλείσιμο του «επενδυτικού κενού» στον τομέα των θαλάσσιων προστατευόμενων περιοχών, διάσταση που απουσιάζει πλήρως από το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας.

Επιπλέον δεν λαμβάνεται υπόψη η ανάγκη συνολικότερης θεώρησης της χρήσης των φυσικών πόρων και της ρύθμισης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων εντός των ορίων των ΘΠΠ όπως η αλιεία, οι θαλάσσιες μεταφορές συμπεριλαμβανομένων της κρουαζιέρας και των σκαφών αναψυχής, οι υπεράκτιες ΑΠΕ κ.α., σε συμφωνία και με τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από την οδηγία-πλαίσιο για τη Θαλάσσια Στρατηγική και συμπληρώνονται και από την οδηγία για τον Θαλάσσιο Χωροταξικό Σχεδιασμό. Εξάιρεση αποτελεί μια γενικόλογη αναφορά σε επενδύσεις «καταδυτικού τουρισμού» χωρίς περαιτέρω σύνδεση με δράσεις προστασίας/διατήρησης της βιοποικιλότητας και φύλαξης των ΘΠΠ.

Στο ίδιο πνεύμα οφείλουμε να σχολιάσουμε τη γενικόλογη αναφορά σε χωροταξικό σχεδιασμό για υδατοκαλλιέργειες (άξονας 1.2) και πάλι με μόνο στόχο την προσέλκυση επενδύσεων και απουσία οποιασδήποτε αναφοράς σε κριτήρια περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, οικοσυστημικής προσέγγισης σύμφωνα με τη φέρουσα ικανότητα του θαλάσσιου περιβάλλοντος, μετατροπής προς πιο βιώσιμες πρακτικές κοκ, ή εντέλει ένταξης των σχεδίων σε ένα συντονισμένο και ολοκληρωμένο θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό.

Άξονας 4 – Ιδιωτικές επενδύσεις και μετασχηματισμός της οικονομίας

Ο άξονας 4 του σχεδίου ανάκαμψης εμπεριέχει τόσο θετικά μέτρα όσο και προβληματικά σημεία.

Στα θετικά μέτρα συγκαταλέγεται η εισαγωγή ενός νέου καθεστώτος υπεραποσβέσεων για επενδύσεις πράσινης οικονομίας. Το μέτρο αποσκοπεί στην «ενίσχυση των επενδύσεων εξοπλισμού μικρομεσαίων επιχειρήσεων που αφορούν στην προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, στην ανακύκλωση και επαναχρησιμοποίηση υλικών και άλλες δράσεις της κυκλικής οικονομίας, καθώς και στον ψηφιακό μετασχηματισμό παραγωγικών δραστηριοτήτων». Αυτό είναι ένα από τα μέτρα που πρότεινε το WWF Ελλάς στο πλαίσιο σχολίων προς την επιτροπή Πισσαρίδη.

Κρίνεται επίσης θετικά, στο πλαίσιο της αξιοποίησης του δανειακού σκέλους του ΜΑΑ (4.7), πως «τα δάνεια θα κατευθυνθούν σε μακροπρόθεσμες βιώσιμες επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα [...] που θα πρέπει να συμβάλλουν σε έναν ή περισσότερους από τους παρακάτω στόχους: 1) την πράσινη μετάβαση, 2) τον ψηφιακό μετασχηματισμό, 3) την έρευνα και την καινοτομία, 4) οικονομίες κλίμακας και 5) αύξηση των εξαγωγών».

Ωστόσο, η κυβέρνηση οφείλει να αποσαφηνίσει άμεσα τα κριτήρια και τη μεθοδολογία με τα οποία θα οριοθετούνται οι ιδιωτικές επενδύσεις που «συμβάλλουν στην πράσινη μετάβαση», και το ακριβές ποσοστό των δανείων που θα κατευθυνθεί προς τον κάθε έναν από τους παραπάνω στόχους.

Σε ότι αφορά τη μεθοδολογία επιλεξιμότητας επενδύσεων σε μικροοικονομικό επίπεδο, οφείλουν να οροθετηθούν, με βάση βέλτιστες διεθνώς διαθέσιμες μεθοδολογίες, οι δυο παρακάτω διαστάσεις:

- «Ενεργητικές» δανειοδοτικές πολιτικές: οι επιλέξιμες επενδύσεις που καταγράφονται ως «συμβάλλουσες στην πράσινη μετάβαση» οφείλουν να καθοριστούν με βάση σαφείς κλαδικές δανειοδοτικές πολιτικές που να λαμβάνουν υπόψη το σύνολο των διαστάσεων της πράσινης μετάβασης, καθώς και τις ιδιαιτερότητες των κλάδων (λχ βιώσιμη γαλαζία οικονομία, κυκλική οικονομία, κλπ). Οι δανειοδοτικές πολιτικές μπορούν να καθοριστούν με βάση σειρά υφιστάμενων εργαλείων, όπως το σύστημα ταξινόμησης βιώσιμων επενδύσεων, τις κλαδικές δανειοδοτικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων, και (όπως αναφέρουμε παρακάτω) κριτήρια ταξινόμησης που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο του UNEP-FI.
- «Παθητικές» δανειοδοτικές πολιτικές: αφορούν τα ελάχιστα κριτήρια περιβαλλοντικής βιωσιμότητας τα οποία οφείλουν να πληρούν οι επενδύσεις που συγχρηματοδοτούνται από δημόσιους πόρους. Τα κριτήρια αυτά οφείλουν να εξειδικευτούν με βάση τον κανονισμό του ΜΑΑ και πιο συγκεκριμένα του παραρτήματος 2 του κανονισμού που αφορά την εφαρμογή της αρχής μη πρόκλησης σημαντικών περιβαλλοντικών ζημιών.

Οι παραπάνω μεθοδολογίες οφείλουν να σχεδιαστούν και να εφαρμοστούν με διαφανή τρόπο.

Πέραν των παραπάνω, για μια σειρά από έργα του άξονα 4 απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα των επενδύσεων που προβλέπεται να ενισχυθούν.

Ιδιαίτερη μνεία χρήζει στον **τομέα των υδατοκαλλιεργειών**, που ρητά προβλέπεται ότι θα λάβει ενίσχυση, αλλά και ευρύτερα στις επενδύσεις που συνδέονται με τη λεγόμενη **‘γαλάζια οικονομία’ (υδατοκαλλιέργειες, τουρισμός, παράκτιες και υπεράκτιες υποδομές)**. Σε μια χρονική συγκυρία κατά την οποία η έμφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δίνεται στην περιβαλλοντικά αειφόρο γαλάζια οικονομία, και στον μετασχηματισμό κλάδων της γαλάζιας οικονομίας προς την περιβαλλοντική βιωσιμότητα, προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση (α) η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην ανάγκη υιοθέτησης πιο βιώσιμων πρακτικών στους εν λόγω κλάδους και (β) η αδιάκριτη προώθηση επενδύσεων με σημαντικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα χωρίς καμία αναφορά σε ελάχιστα περιβαλλοντικά προαπαιτούμενα.

Υπενθυμίζουμε πως το σύνολο το επενδύσεων του σχεδίου ανάκαμψης δεσμεύεται για τήρηση της αρχής της μη πρόκλησης σημαντικών περιβαλλοντικών ζημιών, όπως ορίζει ο ίδιος ο κανονισμός του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας.

Το ελάχιστο που θεωρούμε πως είναι απαραίτητο η κυβέρνηση να πράξει σε ό,τι αφορά ειδικά τις επενδύσεις που συνδέονται με τη γαλάζια οικονομία (υδατοκαλλιέργειες, τουρισμός, παράκτιες και υπεράκτιες υποδομές) είναι η απαίτηση ευθυγράμμισης τους με τα λεπτομερή κριτήρια κλαδικής «ταξινόμησης» βιώσιμων επενδύσεων γαλάζιας οικονομίας που περιγράφονται στη σχετική έκθεση του Περιβαλλοντικού Προγράμματος του ΟΗΕ (UNEP-FI),¹⁶ τα οποία αποτελούν τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή για πραγματικά βιώσιμες επενδύσεις που διασφαλίζουν την καλή οικολογική κατάσταση του θαλάσσιου περιβάλλοντος, όσο βέβαια και την καλή ποιότητα του παραγόμενου προϊόντος.

Μεταρρυθμίσεις του άξονα 4.7: Ειδικότερα σε σχέση με τις μεταρρυθμίσεις του άξονα 4.7, θέλουμε να κρούσουμε καμπάνα περιβαλλοντικού κινδύνου λόγω των επανειλημμένων αναφορών σε απλουστεύσεις και απλοποιήσεις του αδειοδοτικού πλαισίου έγκρισης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και επενδυτικών σχεδίων. Κατά την οκταετία της οικονομικής κρίσης είδαμε αλληπάλληλες επιχειρήσεις απορρύθμισης και υποβάθμισης του θεσμικού πλαισίου περιβαλλοντικής αδειοδότησης και σοβαρής αποδυνάμωσης του συστήματος περιβαλλοντικών ελέγχων, ιδίως του σώματος επιθεωρητών περιβάλλοντος του ΥΠΕΝ.

Θεωρούμε υποχρέωσή μας να τονίσουμε για άλλη μια φορά πως ο **θεσμός της περιβαλλοντικής αδειοδότησης** έχει τεράστια συμβολή στην προστασία του περιβάλλοντος και στη λήψη αποφάσεων με διαφάνεια και επιστημονική τεκμηρίωση. Η διαδικασία εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων είναι η καρδιά της εφαρμογής *«των αρχών της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει».* Οι επιπτώσεις στο περιβάλλον όλων των τεχνικών διαδικασιών σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όσο το δυνατό πιο έγκαιρα».¹⁷ Η με βάση επιστημονικά κριτήρια εκτίμηση των πιθανών επιπτώσεων και η διαδικασία έκδοσης περιβαλλοντικών εγκρίσεων για ιδιωτικά και δημόσια έργα και δραστηριότητες είναι το βασικό εργαλείο επίτευξης υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος, ως κρίσιμης σημασίας δημόσιου αγαθού.

Ειδικά όταν πρόκειται για έργα εντός των πολύτιμης οικολογικής αξίας περιοχών Natura, η αδειοδοτική διαδικασία οφείλει εύλογα να είναι ενισχυμένη και πολύ αυστηρή. Έτσι, η κοινοτική νομοθεσία προβλέπει «δέουσα εκτίμηση», δηλαδή μια διευρυμένη ανάλυση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων που μπορεί να έχει ένα έργο στους προστατευόμενους οικοτόπους και τα είδη της περιοχής, με βάση το άρθρο 6, παρ. 3 και 4 της οδηγίας για τους φυσικούς οικοτόπους 92/43/ΕΟΚ. Το ενωσιακό δίκαιο μας λέει ξεκάθαρα ότι με τις περιοχές Natura δεν παίζουμε και δεν μπορεί να εγκρίνονται παρεμβάσεις με βιασύνη και ελλιπείς εκτιμήσεις. Επίσης, δεν μπορεί να θεωρούμε δεδομένο ότι οι αδειοδοτικές υπηρεσίες οφείλουν να εγκρίνουν κάθε φάκελο επενδυτικού σχεδίου που εξετάζουν. Έργα με προφανή και σημαντική επίπτωση στους ευαίσθητους και προστατευόμενους οικοτόπους και τα είδη θα έπρεπε

¹⁶ α) UN Environmental Programme. (2021, March). Turning the tide: How to finance a sustainable ocean recovery. <https://www.unepfi.org/publications/turning-the-tide/> β) FAO – Committee on Fisheries. (2021). 2021 COFI Declaration for Sustainable Fisheries and Aquaculture. <http://www.fao.org/3/ne472en/ne472en.pdf>

¹⁷ Άρθρο 191 Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

να θεωρείται λογικό πως πρέπει να απορρίπτονται – έτσι μόνο η Ελλάδα θα καταφέρει να προσελκύσει πραγματικά καινοτόμο και βιώσιμη επιχειρηματική ανάπτυξη και επενδύσεις.

Ειδικότερα σε ότι αφορά το **μέτρο «τροποποίησης του νομικού πλαισίου σχετικά με την προσέλκυση στρατηγικών επενδύσεων»** (Μέρος Β' ν. 4608/2019), οφείλουμε να υπενθυμίσουμε πως ο νόμος για τις στρατηγικές επενδύσεις, όπως θεσμοθετήθηκε αρχικά με τον νόμο fast track 3894/2010 και εξελίχθηκε μέσα στη δεκαετία της κρίσης με τουλάχιστον έξι ακόμα νόμους, βαρύνεται με σημαντικό οικολογικό αποτύπωμα, καθώς αποδυνάμωσε την περιβαλλοντική νομοθεσία, ιδίως σε σχέση με την προστασία του αιγιαλού, της παράκτιας ζώνης και της δασικής γης, πριμοδοτώντας επενδυτικά σχέδια εκτεταμένης χωρικής ανάπτυξης ακόμα και σε ευαίσθητα οικοσυστήματα. Οποιαδήποτε τροποποίηση οφείλει κατ' ελάχιστον να ενδυναμώσει τα περιβαλλοντικά κριτήρια που σήμερα ισχύουν, να βάλει τέλος σε κάθε "φωτογραφική τροποποίηση" του θεσμικού πλαισίου, και να σεβαστεί τις κατευθύνσεις επιτροπής Πισσαρίδη, όπου αναφέρεται (βλ. σελίδα 132, ενότητα 5.1) πως *«η κρατική συμμετοχή στη χρηματοδότηση [μέσω σχημάτων όπως ο νόμος για τις στρατηγικές επενδύσεις] πρέπει να αποφεύγεται για επιχειρήσεις που έχουν αρνητικές εξωτερικές συνέπειες για το σύνολο της οικονομίας, π.χ., αρνητικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα»*.

Ζητάμε από κάθε μέλος της Βουλής των Ελλήνων κατά τη συζήτηση να θέσει τα εξής στην κυβέρνηση και στον αρμόδιο υπουργό:

1. Το σχέδιο που δημοσιοποιήθηκε περιέχει έναν «εκτενή κατάλογο δράσεων». Δεν υπάρχει κάποια δήλωση ότι αυτός θα είναι ο συνολικός και τελικός κατάλογος δράσεων που θα αποτελέσουν την επίσημη ελληνική υποβολή προς επεξεργασία και έγκριση από την ΕΕ. Ως πρώτη και ήδη καθυστερημένη κίνηση διαφάνειας σχετικά με συγκεκριμένο περιεχόμενο του σχεδίου ανάκαμψης που θα υποβληθεί επίσημα προς την Κομισιόν, η κυβέρνηση είναι απαραίτητο να δεσμευθεί ότι δεν θα υπάρξουν 'εκπλήξεις'. Ο κατάλογος που δημοσιοποιήθηκε πρέπει να είναι ο τελικός και θα πρέπει να αποφευχθεί η συμπερίληψη άλλων δράσεων, ιδιαίτερα εάν πρόκειται για έργα μεγάλης περιβαλλοντικής επίπτωσης.
2. Είναι απαραίτητο να αποκλειστούν από το σύνολο του σχεδίου δραστηριότητες και έργα που έχουν σημαντική αρνητική επίπτωση στο περιβάλλον. Ενδεικτικά, οικονομικές δραστηριότητες και έργα με μεγάλο περιβαλλοντικό αποτύπωμα είναι η παραγωγή, η εκμετάλλευση και χρήση υδρογονανθράκων (πετρέλαιο και ορυκτό αέριο), η καύση απορριμμάτων, η εντατική και χωρίς αυστηρά κριτήρια βιωσιμότητας αλιεία και γεωργία.
3. Οι δράσεις και τα έργα που θα ενισχυθούν είναι απαραίτητο να προσδιορίζονται εξ αρχής με σαφή κριτήρια περιβαλλοντικής βιωσιμότητας.
4. Ειδικότερα σε σχέση με την πιθανότητα έργα χρηματοδοτούμενα από το Ταμείο Ανάκαμψης να αναπτυχθούν εντός περιοχών Natura 2000 ή άλλων προστατευόμενων περιοχών να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στις περιοχές αυτές, είναι απαραίτητο να ασκηθεί συνεχής και επίμονος κοινοβουλευτικός έλεγχος για την ανταπόκριση έναντι της υποχρέωσης της χώρας να μεταφέρει ορθά και να εφαρμόσει τη διαδικασία δέουσας εκτίμησης των επιπτώσεων σύμφωνα με την οδηγία 92/43/ΕΟΚ.¹⁸ Επισημαίνουμε μάλιστα πως οι υπηρεσίες της Κομισιόν έχουν ήδη αποστείλει στην Ελλάδα αίτημα EU Pilot (EUP(2021)9806) σχετικά με τη μη ορθή μεταφορά στην εθνική έννομη τάξη του άρθρου 6 παρ. 3 της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας.
5. Επίσης είναι απαραίτητο να υπάρχουν οι διασφαλίσεις ότι καθ' όλη την πορεία σχεδιασμού, αδειοδότησης και ανάπτυξης έργων εντός χερσαίων ή θαλάσσιων προστατευόμενων περιοχών θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το σύνολο των δραστηριοτήτων σε αυτές, οι αλληλεπιδράσεις των τομέων, οι σωρευτικές επιπτώσεις που ασκούν στα οικοσυστήματα και στα είδη, αλλά και η συμβατότητα τους με εθνικές αλλά και ευρωπαϊκές ή περιφερειακές υποχρεώσεις και δεσμεύσεις,

Τέλος, δεδομένης της πολύ μεγάλης σημασίας της διενέργειας τεκμηριωμένου κοινοβουλευτικού ελέγχου επί της εφαρμογής του Εθνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, της αναμενόμενης σχετικής νομοθεσίας και της πορείας των έργων που θα χρηματοδοτηθούν μέσω του ΜΑΑ, θεωρούμε πως θα είναι ιδιαίτερα χρήσιμη μια διεξοδική συζήτηση από τη Βουλή επί του ευρωπαϊκού κανονισμού ταξινόμησης και ιδίως επί των κατ' εξουσιοδότηση πράξεων που προσδιορίζουν το πεδίο και τα κριτήρια εφαρμογής της αρχής της "μη πρόκλησης σημαντικής βλάβης" (Do No Significant Harm

¹⁸ WWF Ελλάς. (2021, 16 Φεβρουαρίου). Επιστολή προς τον υπουργό Περιβάλλοντος και Ενέργειας Κώστα Σκρέκα. https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/letter_ypen_appropriate_assessment_final.pdf

principle). Είμαστε στη διάθεσή σας για ακρόαση και συζήτηση επί της κρίσιμης αυτής υποχρέωσης για την εφαρμογή των εθνικών σχεδίων ανάκαμψης και ανθεκτικότητας.

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ:

1. Σχόλια WWF Ελλάς στη διαβούλευση επί των στρατηγικών κατευθύνσεων του Ελληνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας: https://www.wwf.gr/ta_nea_mas/?uNewsID=1463466
2. Πράσινη ανάκαμψη για την Ελλάδα (Blueprint for a green recovery in Greece): https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf_greece_green_recovery_report_eng.pdf
3. Σχόλια WWF Ελλάς στο Σχέδιο ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία (Επιτροπή Πισσαρίδη): https://www.wwf.gr/ta_nea_mas/?uNewsID=767791
4. Building resilience: WWF recommendations for a just & sustainable recovery after COVID-19: https://d2ouvy59p0dg6k.cloudfront.net/downloads/wwf_recommendations_for_just_and_sustainable_recovery_april_2020_final.pdf

Επικοινωνία:

Ολιβιέ Βαρδακούλιας, Οικονομολόγος / Υπεύθυνος οικονομικών πολιτικών, o.vardakoulias@wwf.gr
Θεοδότη Νάντσου, Επικεφαλής πολιτικής, tnantsou@wwf.gr